

MÜCÂHİDÜDDİN KAYMAZ

(مجاهد الدين قايماز)

Ebû Mansûr Mücâhidüddîn
el-Hâdîm Kâymâz
b. Abdillâh ez-Zeynî er-Rûmî
(ö. 595/1199)**Begteginliler'in
Erbil ve Musul nâibi.**

Zeynüddin Ali Küçük b. Begtegin'in âzatlısı olduğu için Zeynî nisbesiyle anılır. Ali Küçük tahta çıktıktan sonra onu çocukları Muzafferüddin Kökböri ile Yûsuf Yinal Tegin'e atabeg tayin etti ve Erbil'in idaresini ona bıraktı. Mücâhidüddin, Ali Küçük'ün ölümünün (563/1168) ardından yerine geçen büyük oğlu Kökböri'yi hapse atarak tahta Yûsuf Yinal Tegin'i çıkardı. Daha sonra serbest bırakılan Kökböri, Musul Atabegi II. Seyfeddin Gazi'nin hizmetine girdi ve Harran kendisine iktâ edildi. Böylece Erbil, Kökböri'nin ayrılması üzerine Musul'a tâbi oldu ve Yûsuf Yinal Tegin Mücâhidüddin'in vesâyeti altında yönetimi üstlendi. Musul ordusu Selâhaddin-i Eyyübî'nin karşısında bozguna uğrayınca (571/1176) II. Seyfeddin Gazi, Mücâhidüddin'i yanına çağırıp saltanat nâibi yaptı ve bütün devlet işlerini ona bıraktı.

Mücâhidüddin, Selâhaddin-i Eyyübî ile barış yapılmasını sağladı (572/1177) ve bu konudaki gayretleri Selâhaddin tarafından şükran ve takdirle karşılandı. Bu arada hasta olan II. Seyfeddin'den sonrasını düşünerek kendisine rakip gördüğü Vezir Celâleddin b. Cemâleddin Cevâd el-İsfahânî'den kurtulma yolları aradı ve onu Seyfeddin Gazi'ye azlettirip hapse attırmak suretiyle etkisiz duruma getirdi (573/1178). İki yıl sonra da Seyfeddin Gazi öldü ve yerine, vâliht tayininde Mücâhidüddin'in etkili olduğu kardeşi İzzeddin Mes'ûd b. Mevdûd geçti. Ardından Halep hâkimi el-Melikü's-Sâlih İsmâil b. Nûreddin Mahmud Zengî topraklarının amcasının oğlu İzzeddin Mes'ûd'a devredilmesini vasiyet ederek öldü (577/1181). Mes'ûd, bölgedeki hâkimiyetini gittikçe genişleten Selâhaddin-i Eyyübî'nin kendisinden daha çabuk davranmasından çekinerek süratle gidip şehri teslim aldı. Fakat Mücâhidüddin, Selâhaddin'in bu önemli şehri bir gün ele geçireceğini tahmin ettiği için Mes'ûd'u, kardeşi Sincâr hâkimi II. İmâdüddin Zengî'nin Musul'a daha yakın olan topraklarına karşılık Halep'i ona vermeye ikna etti. Nitekim bir yıl sonra, bir ara Musul'u da kuşatan Selâhaddin Halep'i zaptetti (18

Safer 579 / 12 Haziran 1183); ardından halife mektup yazarak Musul'un kendisine bırakılması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Mücâhidüddin, Musul'da daha şiddetli bir Eyyübî kuşatmasına karşı savunma hazırlıklarına başlamakla görevlendirildi. Ancak bu sırada İzzeddin Mes'ûd onu azledip hapse attı (579/1183). Olayın hemen arkasından Mücâhidüddin'in hapsedilmesini bahane eden Erbil hâkimi Yûsuf Yinal Tegin ve arkasından bazı şehirlerin hâkimleri ayaklanarak Selâhaddin tarafından yer aldılar ve onu Musul'a saldırmaları için teşvik ettiler. Durumun ciddiyetini kavrayan İzzeddin Mes'ûd, iki defa heyet gönderip barış istediye de Selâhaddin 581 (1185) yılının başlarında Musul'a doğru harekete geçti. Bu arada İzzeddin Mes'ûd, Mücâhidüddin'i de serbest bırakarak görevine iade etmişti. Gerek Mücâhidüddin'in gördüğü hazırlık gerekse halkın umulmadık direnişi karşısında Selâhaddin önce başlattığı kuşatmayı kaldırarak Ahlat'a yönelmiş de arkasından geri döndü ve şehri tekrar kuşattı. Fakat bu defa da kendisi ağır bir hastalığa yakalanıp Harran'a çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Mücâhidüddin'in gayretleriyle oluşturulan bir heyet Harran'a gönderilerek barış sağlandı. İmzalanan antlaşmaya göre ortak sınırların tesbitinden sonra Musul'da Selçuklu sultanının yerine Selâhaddin'in adı hutbelerde okunacak ve şehirde basılacak sikkelere yine onun adına yer verilecekti.

Selâhaddin 589'da (1193) ölünce Mücâhidüddin, Musul'un tekrar bölgenin liderliğini elde etmesi için çalışan İzzeddin Mes'ûd'a yardımcı oldu. Onun aynı yıl içerisinde ölmesi üzerine yerine kimin geçeceği konusunda çekişmeler başlayınca da oğlu Nûreddin Zengî Arslanşah'a biat etmek suretiyle ağırlığını koydu. Nûreddin de onu nâiblik makamında tutup ölümüne kadar (Rebûlevvel 595 / Ocak 1199) devlet işlerini kendisine bıraktı.

Mücâhidüddin siyasî ve askerî başarılarının yanında özellikle bayındırlık faaliyetlerine de önem vermiş, halkı refah içinde yaşatan idareciliği ve dindar, hayır sever, âlim, şair kişiliğiyle tarihe geçmiştir. Muhtaçlara maaş bağlatmış, yetimhaneler açtırmış ve yönettiği yerlerde fakir bırakmamıştır. Musul'da kendi adıyla anılan büyük bir cami, bîmâristan, hankah, medrese ve bir yetimhane, Erbil'de yine kendi ismiyle bilinen bir medrese ve bir hankah inşa ettirmiş, buralara çeşitli vakıflar bağlamıştır. Ayrıca Erbil'in ortasında etrafı bahçelerle çevrili bir havuz, Dicle üzerinde Mu-

sul Köprüsü gibi birkaç köprü ve bunların yanı sıra çeşitli çarşılar yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks.; a.m.f., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşîl* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1382/1963, bk. İndeks; İbnü'l-Müstevfi, *Târîhu İrbil* (nşr. Sâmî es-Sakkâr), Bağdad 1980, II, 20, 24, 25; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/1, s. 458; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, II, 40, 41, 173, 420, 453, 454; III, 60, 63, 77-78, 80, 114, 124, 200, 201, 223; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 82-84; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, II, 47; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, tür.yer.; Saïd ed-Diveci, *el-Mevşîl fi'l-ahdi'l-Atâbeki*, Bağdad 1963, tür.yer.; Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, *Muzafferüddin Kökböri*, Kahire 1963, tür.yer.; Muhsin M. Hüseyin, *İrbil fi'l-ahdi'l-Atâbeki*, Bağdad 1976; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Deirinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul 1983, bk. İndeks; Sâdik Ahmed Dâvûd Cevde, *Mücâhidüddin Kâymâz: Nâ'ibü İrbil ve'l-Mevşîl*, Beyrut 1406/1985; Sâmî es-Sakkâr, *İmâretü İrbil fi'l-âşri'l-Abbâsi ve mü'errihuhâ İbnü'l-Müstevfi*, Riyad 1413/1992, tür.yer.; Gülay Ögün Bezen, *Begteginliler, Erbil'de Bir Türk Beyliği (526-630/1132-1233)*, İstanbul 2000, s. 55, 57, 58, 60, 64-68, 71-77, 80, 93-94, 100, 123-124; Abbas el-Azzâvî, "Âli Bektekin Muzafferüddin Kökböri", *MMAdm.*, XXI (1946), s. 516-517; Coşkun Alptekin, "Erbil'de Bir Türk Beyliği", *MÛTAD*, sy. 3 (1988), s. 1-10.

SÂMÎ ES-SAKKÂR

MÜCÂRÎ

(المجارى)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Muhammed
b. Alî el-Mücârî el-Endelüsî
(ö. 862/1458)**Kıraat ve hadis âlimi.**

Endülüs'te Gırnata (Granada) bölgesindeki Vâdîfâş (Guadix) şehrinin kuzeydoğusunda bir yerleşim yeri olan Mûcer'e (Mojar) nisbet edildiğine göre burada doğduğunu söylemek mümkündür; nisbesi Mücârî olarak da okunmuştur (Ebû Ca'fer el-Bellevî, s. 425). Bir vezir oğlu olan Mücârî tahsilini Gırnata'da yaptı. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cüzey'den tefsir, hadis, usul ve nahiv okuyarak icâzet aldı. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Kay'âtî el-Kinânî'nin derslerini otuz yıl boyunca takip ederek kendisinden kıraat, nahiv ve fıkıh gibi alanlarda faydalandı. Yine kıraat, fıkıh ve Arapça okuduğu, ayrıca kendisinden hadis rivayet ettiği Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Haffâr ile usûl-i fıkıh ve nahiv dersleri aldığı *el-Muvâta'ât* sahibi İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtibî, Ebû Yahyâ İbn Âsım ve Ebû Abdul-

lah İbn Allâk da onun Gırnata'daki hocalarını arasında yer alır.

Mücârî, daha sonra tahsilini ilerletmek ve hac farızasını eda etmek amacıyla seyahate çıktı. Önce Tilimsân'a gitti; burada Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Ukbânî et-Tilimsânî, İbn Merzûk el-Hafîd ve diğer bazı âlimlerden fıkıh, ferâiz, tefsir, mantık, hesap ve hendese gibi alanlarda istifade etti. 798 (1396) yılında Bicâye üzerinden Tunus'a geçti; 799'da (1397) Mısır'a gitti. Bicâye'de Ebû'l-Kâsım el-Meşezzâfî, Tunus'ta İbn Arafe, Kahire'de Ömer b. Raslân el-Bülkinî, Zeynüddin el-İrâkî gibi âlimlerden çeşitli konularda faydalandı. Bulkinî onu kendi medresesinde çocuklarına ve torunlarına Arapça dersleri vermekle görevlendirdi.

Gırnata'ya döndükten sonra burada talebe yetiştirmekle meşgul olan Mücârî'den özellikle kıraat ve hadis alanında pek çok kişi istifade etti. Mâlikî fakih Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed es-Sarakustî, kendisinden kırâat-i seb'a okuyan Abbas b. Ahmed eş-Şâvî, Gırnata Camii hatibi kadı Ebû Ömer Muhammed b. Manzûr el-Kaysî onun talebelerinden bazılarıdır. "Râviye, rahhâl, mukrî, fakih, hâtime-tü'r-ruvât bi'l-Endelüs" gibi ifadelerle anılan Mücârî, talebelerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Cî'dâlî'nin tesbitine göre 2 Cemâziyelâhîr 862'de (17 Nisan 1458) vefat etti (a.g.e., s. 201). Şemseddin es-Sehâvî'nin bu tarihi 856 (1452) olarak zikretmesi doğru değildir. *Bernâmec*'i için talebelerinden Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kâsım el-Beyâzî'ye verdiği icâzet-nâmenin 858 (1454) tarihini taşıması da (*Bernâmec*, s. 81) Şemseddin es-Sehâvî'nin tesbitinin yanlış olduğunu göstermektedir.

Mücârî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Bernâmec*'i olup onun Gırnata'dan on dört, Tilimsân'dan beş, Bicâye'den iki, Tunus'tan bir ve Mısır'dan on iki olmak üzere kendilerinden istifade ettiği toplam otuz dört hocasının biyografisini ihtiva etmektedir. Eser, Muhammed Ebû'l-Ecfân tarafından tahkik edilerek *Bernâmecü'l-Mücârî* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Mücârî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1982, s. 81; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 32-43, 69-72; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlmi*, IX, 151; Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Belevî, *Sebetü Ebî Ca'fer* (nşr. Abdullah el-İmrânî), Beyrut 1403/1983, s. 157, 164, 183, 186, 190, 199-201, 204, 216, 425.

MUHAMMED EL-HÂDÎ EBÜ'L-ECFÂN

MÜCÂŞİİ

(المجاشي)

Ebû'l-Hasen Ali b. Faddâl
el-Mücâşîi el-Kayrevânî
(ö. 479/1086)

Tefsir ve Arap dili âlimi.

Kayrevanlı olup Hecer'de (Bahreyn) doğduğuna dair bazı kaynaklarda yer alan bilgi doğru değildir. Şair Ferezdak'ın torunlarından olduğu için Ferezdakî, soyu Mücâşîi b. Dârim yoluyla Temîm kabilesine uzandığı için Mücâşîi yanında Temîmî nisbeleriyle de anılmıştır. Mücâşîi tahsilini muhtemelen Kayrevan'da yapmıştır. Mekki b. Ebû Tâlib'den Kurtuba'daki evinde ders aldığına göre tahsil için değişik merkezlere seyahatler yapmış olmalıdır. Kayrevan'daki siyasi huzursuzluklar öğrenimini tamamladıktan sonra Mücâşîi'nin burayı terketmesine sebep oldu. Kayrevan'dan muhtemelen Hilâfîler'in (Benî Hilâl) istilâsı yüzünden ayrılarak İslâm coğrafyasının en doğusunda yer alan Gazne'ye kadar gitti. Yolculuğu sırasında Mısır, Suriye ve Irak'taki önemli merkezleri ziyaret etmiş olmalıdır. Talebesi Abdülgâfir b. İsmâil el-Fârisî, onun Nişâbur'a ilk defa 460'lı (1068) yılların başında uğradığını belirtir (İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfîni, s. 597). Gazne'de devlet adamlarından yakın ilgi gören Mücâşîi, onlardan gelen talepler üzerine çeşitli konularda eserler yazdı. 470'te (1077-78) Nişâbur'a geri döndü. Ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a geçti ve burada Nizâmülmülk'ün iltifat ve ikramına mazhar oldu, onun himayesinde nahiv ve lugat dersleri verdi, Mağrib ricâlinde aldığı hadisleri rivayet etti. Nişâbur ve Bağdat'taki derslerine devam eden talebeleri arasında Abdülgâfir el-Fârisî, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, Harîrî, Ebû Gâlib Şücâ' b. Fâris ez-Zühli es-Sühreverdi, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kattân, Ebû'l-Berekât Hibetullah b. Mübârek es-Sakatî, İbnü's-Şecerî, Ebû'l-Hüseyn Mübârek b. Abdülcebbâr et-Tuyûrî gibi isimler yer alır. Mücâşîi 22 Rebülevvel 479'da (7 Temmuz 1086) Bağdat'ta vefat etti ve Bâbülebrez'e defnedildi. Safedî ve İbn Tağrîberdi'nin Gazne'de öldüğüne dair verdikleri bilgi doğru değildir.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin özellikle Arap dilindeki engin birikimi sebebiyle takdir ettiği Mücâşîi nahiv ve tefsir sahasında iyi yetişmiş bir âlim olmasının yanında Arap şiiri, kıraat, siyer ve tarihle de ilgilenmiştir. Nahivde Basra ekolüne mensup ise de bu ekole bağlılıkta aşırı git-

memiştir. Hadis ilmiyle de meşgul olmuş, ancak bu dalda başarılı olamamıştır. Mağrib ricâlinde aldığı hadisleri Bağdat'ta rivayet etmişse de rivayetleri zayıf bulunmuştur. Süyûtî ve Dâvûdî'nin onun Hanbelî olduğunu ve Şâfiiler'e dil uzattığını söylemeleri, ilk dönem biyografi kaynaklarında verilen bilginin (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIV, 97) yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış olmalıdır. İsmâil Paşa, Mücâşîi'nin Mâlikî fakih olduğunu kaydetmekte olup (*Hedyyetü'l-ârifin*, I, 693) Kuzey Afrika'da o dönemlerde Mâlikî mezhebinin yaygın olması bu bilgiyi desteklemektedir.

Eserleri. 1. *Nüketü me'âni'l-Kur'ân* (*en-Nüket fi'l-Kur'ân*). Mâna ve irab açısından müşkil görünen âyetlerin tefsir edildiği eserde Halîl b. Ahmed, Sibeveyhi, Ali b. Hamza el-Kisâi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ma'mer b. Müsennâ, Ahfeş el-Evsat, Asmaî, Ebû Osman el-Mâzinî, İbn Kuteybe, Müberred, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Zeccâc, Ebû Ali el-Fârisî, Rummânî, Mekki b. Ebû Tâlib gibi âlimlerin izah ve görüşlerine atıfta bulunulmuş, âyetlerin lugat ve nahiv açısından açıklanmasına, kıraatlerin dil yönünden tahliline geniş yer verilmiş, sık sık şiirle istihâd yoluna başvurulmuştur. Selef'ten yapılan nakillerin önemli bir yer tuttuğu kitapta Ehl-i sünnet anlayışı benimsenmiş ve bid'at ehlinin görüşleri reddedilmiştir. Tabersî'nin *Mecma'u'l-beyân* adlı tefsirinin sadece birkaç yerinde Mücâşîi'nin eserine atıfta bulunulmuşsa da isim verilmeden yapılan alıntılar oldukça fazladır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 115) bir nüshası bulunan eser Mustafa Altundağ tarafından doktora çalışması olarak neşre hazırlanmıştır (1994, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). 2. *el-İşâre ilâ tahsini'l-ibâre*. Sade bir üslûpla telif edilmiş küçük hacimli bir çalışmadır (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad 1402/1982). 3. *el-Mukaddime fi'n-nahv* (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Kahire 1980). 4. *Şerhu 'Uyûni'l-irâb*. Bazı kaynaklarda *Şerhu 'Unvâni'l-irâb* olarak da geçen kitap, Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed el-Fezârî'ye ait eserin şerhidir. Temel meselelerin soru-cevap şeklinde açıklandığı eseri Hannâ Cemîl Haddâd (Zerkâ 1985) ve Abdülfettâh Selîm (Kahire 1988) yayımlamıştır. 5. *İksîrû'z-zeheb fi şinâ'ati'l-edeb ve'n-nahv*. Müellifin beş ciltlik bu eseri Nişâbur'da İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin isteği üzerine yazdığı ve kendisine başından sonuna kadar okuduğu belirtilir. 6. *Şerhu Me'âni'l-hurûf*. Rummânî'ye ait eserin şerhidir. 7. *ed-Düvel fi't-târih*. Mücâşîi'nin ömrünün sonlarına doğru Bağ-